

Dějiny - teorie - kritika I / 2005

ISSN 1214-7249

DVOJÍ ŽIVOT HISTORICKÉ ANTROPOLOGIE INTERDISCIPLINÁRNÍ (NE)POROZUMĚNÍ MEZI HISTORIKY, SOCIOLOGY A SOCIÁLNÍMI ANTROPOLOGY

Zdeněk R. Nešpor

The Double Life of Historical Anthropology. Interdisciplinary (Mis)Understanding between Historians, Sociologists and Social Anthropologists

Since 1989 modern western methodological approaches, including historical anthropology, have been adopted in Czech academic circles, both spontaneously (among historians) and in institutionalised form (the case of ethnology). Very often, however, historical anthropology has been taken up only as an external label that has not meant any real change in research methods. This has simply encouraged the replication of the formal and informal ties and institutions inside the academic community that originated in the period of "normalisation" and that undermine the possibility of the real transformation of our academic environment. The author therefore attempts to distinguish in terms of both theory and method between two types of "historical anthropology": chronologically the first type has been closer to historical sociology (and directed in its way to the history of mentalities), while the second drew inspiration from social anthropology and led towards micro-history. In the Czech environment the ethnologists are closer to the first and the historians to the second, but often without either group being aware of the fundamental difference between the two types.

Požadavek široké interdisciplinární spolupráce a multidisciplinárního sdílení teoretických a metodických východisek se stal v poslední třetině 20. století jedním z klíčových normativů vědecké práce stejně jako evergreenem grantových a výzkumných návrhů. Nemenšího rozšíření dosáhla hned po druhé světové válce snaha o „zvědeckění“, resp. „zempirizování“ ve smyslu práce s „tvrzením dat“, a posun směrem ke kvantitativním analýzám v případě společensko-vědních a humanitních disciplín, později vystřídaná úsilím o jejich „antropologizaci“. Na

prvním místě se to týkalo historiografie a etnologie, aniž však ostatní humanitní a sociální vědy zůstaly zcela stranou. V českém akademickém prostředí, těžce postiženém obdobím normalizace, vedoucím k dogmatickému ideologismu některých vědců a k restrikci zahraničních styků a v řadě případů vědecké práce jako takové u těch ostatních, došlo k masivnímu nárůstu těchto tendencí po roce 1989. Avšak tím, že začala být narychlo „doháněna“ mezinárodní badatelská obec, jejich projevy se staly mnohem zřejmější a výraznější. Záměrně říkám projevy, neboť na tomto místě bych chtěl zdůraznit poměrně zásadní diferencí mezi „substancí“ a „formou“, již jsme v každodenním vědeckém provozu nejen svědky, ale i účastníky. Polistopadové posuny českého akademického prostředí, nebo alespoň pokusy o transformaci, totiž mnohdy jaksi jen „v malém“ opakují vývojové tendence západního vědeckého myšlení a tamní interdiskurzivní nejasnosti i vyložení nedorozumění a omyly. Právě proto je třeba se ptát, jaké výsledky doposud přinesla deklarovaná interdisciplinarita a především uplatňování antropologické perspektivy v historické práci? Je však třeba mít na zřeteli, že výkladový kontext nebyl ani na Západě neměnný, a právě vymezení „historické antropologie“ je tu příkladem *par excellence*.

Platí sice, že v poslední době se u nás začíná šířejší diskutovat o teoretickém a metodickém vývoji západního dějepiscetví a o jeho interdisciplinárních přesazích, což je jistě pozitivní. Méně šťastná je ale skutečnost, že většina těchto diskusí se stále ještě opírá o nedostatečné znalosti nejen v rovině faktografické (ta se dá dohnat nejrychleji), nýbrž především v rovině metodické, úzce související právě s interdisciplinárními přesahy a v neposlední řadě se znalostí kontextuálního vývoje západoevropského a amerického myšlení druhé poloviny 20. století. Byť je to obtížné, musíme si uvědomit, že třeba (polemický) obdiv E. Troeltsche⁴ a dalších náboženských historiků a sociologů k socialismu, nebo dokonce k marxismu, stejně jako marxistická orientace prakticky všech progresivních historiků, ale i dalších badatelů v sociálních vědách⁵ po druhé světové válce, abych použil ten nejvýznamnější příklad, měla pro své aktéry zcela jiný význam, než přihlášení se k marxismu v jeho reálné-socialistické, „normalizované“ podobě. Nadto se bohužel zdá, že zatímco hodliví normalizátoři si tuto skutečnost uvědomili, mnozí současní

„marxisto-bijci“ naneštěstí nikoli, neboť jen tak lze rozumět jejich polemikám s tímto údajným marxismem.

Protože podrobnému popisu vývojové dynamiky historické antropologie jako pojmu, (pod/mezi)oboru v interdisciplinární perspektivě, jsem se již v poslední době věnoval jinde,⁶ stejně jako její recepci v českém akademickém prostředí,⁷ rád bych na tomto místě zaměřil pozornost především na mezioborové přijímání těchto teoretických a metodických požadavků a jejich posunů. Jen stručně bych tedy chtěl nastínit přinejmenším „dvoji život“ historické antropologie v kontextu vývoje moderního dějepiscetví po druhé světové válce, abych potom mohl řešit otázku recepcce historicko-antropologické perspektivy dalšími příbuznými obory, a konečně tuto problematiku přiblížit v rámci vývoje českého akademického prostředí, především historického a etnologického, po listopadu 1989.

„Dvoji život“ historické antropologie

Zdánilivě paradoxně vzhledem k módnosti tohoto označení neexistuje na otázku po podstatě, teoretickém a metodickém vymezení historické antropologie jednodušná a především jednoznačná odpověď. Bezmála každý z historiků hlásících se k této perspektivě si totiž v jejím základu představuje něco trochu jiného, takže větší shoda panuje jen v tom, proti čemu se historicko-antropologická perspektiva obrací a jaká jsou její paradigmatická díla nebo autoři.⁸ Badatelské perspektivy, jejichž dekonstrukci měla/má historická antropologie být, jsou především tradiční, „událostní“ dějepiscetví, ale také pozdější „mentalistická“ historiografie představovaná zejména francouzskou školou *Annales*. Abychom pochopili, za jakých podmínek a v jakém kontextu došlo ke konstituci historické antropologie, stejně jako k jejímu dalšímu vývoji, je třeba alespoň stručně přiblížit tato negativní vymezení.

Všichni „nemetodologičnost“ a hledání „jak to vlastně bylo“ klasického historismu se již v 19. století začala vymezovat rodící se sociologie, a to již v čilech A. Comta a K. Marxe. Tento posun v německém prostředí vyústil ve známý spor o dílo K. Lamprechta, jenž se spekulativní cestou pokusil o nalezení nadindividuálních a neměnných vývojových procesů. Lamprechtova metoda byla sice záhy

1 Ke shodnému závěru došla například MARIE KOLDINSKÁ, *Mezi utvářivostí a dramaticitostí. K literárním, psychohistorickým a filozofickým rovinám tvorby Jaroslava Janáčka*, Kučej 2003, č. 2, s. 84. Právě tento problém: ostatně tvoří klíčový bod v současnosti probíhající, nikoli zcela korektní a nesmírně diskusí českých historiků o odsunu/vymazání sudetských Němců a o iluze (mutilaci) hodnoty v historiografii vědy.

2 Srov. např. ERNST TROELTSCH, *The Social Teaching of the Christian Churches*, Louisville 1992, s. 1002-1004.

3 Americký sociolog náboženství P. L. Berger tu je příkladem *par excellence*. Hodnotově negativní konzervatismus mu přitom, přes jeho partiální aplikaci marxistické perspektivy, přisoudil např. ALEŠ SEKOT, *Sociologie náboženství*, Praha 1985, s. 343.

4 ZDENĚK R. NEŠPOR, JAN HORSKÝ, *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepiscetví, sociologie a sociální antropologie*, Kučej 2004, č. 1, s. 61-81.

5 ZDENĚK R. NEŠPOR, MAREK JAKOUBEK, *Co je a co není kulturněsociální antropologie? Diskusní příspěvek*, Český lid 91/2004, č. 1, s. 53-79; ZDENĚK R. NEŠPOR, *Antropologie a národnostní studia z perspektivy evropského badání*, in: III. Antropologické symposium, (ed.) Ivo T. Bažil, Zoja Horáková, Plzeň 2004, s. 191-206.

6 Srov. např. OTTO ULBRICHT, *Neue Kulturgeschichte, Historische Anthropologie*, in: *Das Fischer-Lexikon Geschichte*, Hrsg. von Richard v. Dölme, Frankfurt am Main 2003, s. 58n. Srov. i historické antropologie v Německu Ulbricht charakterizuje třemi klíčovými směry, s. 76-77.

odmítnuta, a to samotnými sociology, rozmach sociologie, komparativní etnografie mimoevropských národů a poněkud snad především metodologie vědy diltheyovského ražení však vedl i v historiografii k požadavku analytické precizace badatelských východisek a k přesnějšímu zavádění klíčových pojmů, jak se to projevilo v díle M. Webera. Ve francouzském jazykovém prostředí historii počínajícího 20. století obdobným způsobem kritizovali a zároveň doplňovali durkheimovští sociologové, především F. Simiand, neméně vliv však měla i sociální filozofie archaických mimoevropských (v dobové terminologii primitivních) kultur L. Lévy-Bruhla. A tak zatímco německá historicko-sociologická škola šla, po odmítnutí Lamprechtova schématismu, především cestou pojmoslovné analýzy a rozboru východisk pozice badatelského *das Verstehen*, cestou jež neměla daleko k rodící se fenomenologické hermeneutice, francouzští badatelé naproti tomu upřednostňovali procesualnost historického vývoje a imanenenci funkčních sociálních struktur. Právě tyto podněty zakotvily i v české meziválečné historické sociologii, jakkoli ještě nebyly využity, neboť „dosud nám [vědecké komunitě, kritika vůči historikům] unikala skoro úplně veliký svět hodnot, jimiž kdy člověk žil a jež naplňovaly jeho život. [...] Vedle přesného historického zjišťování faktů bude třeba i sociologické interpretace minulosti. [...] Politické dějiny budou i samým vývojem historie stále méně dějinami válek a dynastií, aby lépe zachytily vzájemné vztahy a vlivy všech stránek sociálního života společnosti.“⁷ Naopak čeští historici měli, ostatně už jazykově, podstatně blíže k německým historicko-sociologickým výkladům. Často (chybně) citovali Webera,⁸ avšak rozhodně nelze podceňovat jejich recepci díla E. Troeltsche, Weberova žáka a přítele, jakkoli jeho dílo po metodické stránce představovalo spíše krok zpět.⁹ Česká historiografie, stejně jako světová, tedy na tyto sociologizující posuny zprvu valně neodpovídala, s výjimkou americké *new history*,¹⁰ což však neznamenal, že by jejich znepokojující naléhavost zcela vytěsňovala. Jejich „propuknutí“ ale bylo spojeno

s se založením časopisu *Annales* i s konstitucí této ve 20. století patrně nejznámější historické školy.¹¹

Toto dosti volně uskupení historiků usilovalo především o začlenění svého oboru do širší kategorie *sciences de l'homme*, jinak řečeno o aplikaci napřed kvantitativních (F. Braudel) a poté i kvalitativních sociologických metod (J. Le Goff). Klíčovým pojmem se staly, nikoli ještě u M. Blocha a L. Febvra¹² a i později pod různými označeními a s rozdílným obsahem, dějiny „mentalit“ (R. Mandrou, G. Duby), tedy nevědomých myšlenkových struktur určujících chování individua a překračujících je ve smyslu interpersonality a relativní temporální stálosti. „Mentalit“, stejně jako socioekonomické chování, jež bylo jejich důsledkem, byly snahou o pochopení minulosti na globálním a makroskopickém základě, které sice odhližely od tradičního zájmového pole historiografie (od politických a dalších formálně-institučních dějin), avšak právě a pouze za cenu radikálního přiblížení se sociologické konstrukci minulého. Historici mentalit se tak odliškou vrátili k sociologickým teoriím o rozdílech mezi (tradiční/předmoderní/předindustriální) *Gemeinschaft* a (moderní/industriální) *Gesellschaft*, které se uplatnily především v diskusích o povaze a časovém vymezení raného novověku, a v poněkud menší míře i k rozdílným jednotlivých světových „civilizacím“, jinak řečeno k připuštění dějin mimoevropských národů do zorného pole historie při signifikantní relativizaci západní výhy v pokrok a vědomí „bílého muže“. Toto sblížení historiografie se sociologickými a sociálně antropologickými metodami, v anglofonním světě představované především dílem Ch. Tillyho,¹³ bylo dále podpořeno soudobým vývojem těchto disciplín. Především ve Francii v nich totiž po druhé světové válce převládl strukturalismus, ať v podobě Lévi-Straussově či Foucaultově, a s ním spojené terminologické a metodické diskuse.

Označení „historická antropologie“ vstoupilo v život¹⁴ zejména v souvislosti s novými interpretacemi historického materiálu, akcentujícími jeho „sociologické“, a tedy holistické a konstruktivistické čtení. Došlo k tomu v 70. a na počátku 80.

7 OTAKAR MACHOTKA, ZDENĚK ULLRICH, *Sociologie v moderním životě. Směry, organizace, školy*, Praha 1928, s. 63.

8 Na známém metodickém sporu mezi Josefem Pekařem a Janem Slavíkem tuto skutečnost analyzoval JAN HORSKÝ, *Kulturní a sociální skutečnost v dějepisném myšlení. Příspěvky k vývoji českého dějepisectví doby Gollovy školy*, Ústí nad Labem 1999, s. 20-36, 191-206. Zájem o vědní-metodologickou výrazně ovlivnil celé poslední období „sporu o smysl českých dějin“. K tomu srov. MILOŠ HÁVELKA (ed.), *Spór o smysl českých dějin 1895-1973*, Praha 1995, s. 33-38.

9 Rozdílný rozbor Troeltschova díla přinesl jako první JULIUS GLÜCKLICH, *Nové názory o vývoji křesťanských církví a skupin*, ČČH 20/1914, s. 188-199, 297-329, 379-396. K tému též podrobněji ZDENĚK R. NEŠPOR, *Pojmy „církve“ a „sektu“ v českém předmodernistickém dějepisectví*, in: *Kulturní a sociální skutečnost v dějepisném myšlení. Příspěvky k vývoji českého dějepisectví doby Gollovy školy*, (ed.) Jan Horský, Ústí nad Labem 1999, s. 228-232.

10 GEORG G. IGERS, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivnosti k postmoderní výzvě*, Praha 2002, s. 45-46.

11 Bylo by nadbytečné se na tomto místě poukázat na výhledy a východiska a metodické školy *Annales* či o jejím vnitřním vývoji. Z české literatury srov. PETER BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929-1959)*, Praha 2004; JAROSLAV MAREK, *O historiismu a dějepisectví*, Praha 1992, s. 191-194; JAROSLAV MAREK, FRANTIŠEK SMATCEL, *Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví*, ČČH 97/1999, s. 1-18.

12 Bloch ve své *Feudální společnosti* hovořil pouze o „mentální atmosféře“ či o „náboženské mentalitě“ a obecně dával přednost pojmu „sensitivita“, zatímco Febvre preferoval před substantivem „mentalita“ adjektivní tvar „mentální výbava“, „mentální návyky“, „mentální potřeby“ a především *l'attitude mentale*.

13 CHARLES TILLY, *The Puritan*, Cambridge (Mass.) 1964. Tilly se podobně orientoval již, na rozdíl od své výraznou historizující tendence – srov. například CHARLES TILLY, CHRIS TILLY, *Work Under Capitalism*, Boulder-Oxford 1993. Dále srov. CHARLES TILLY, *Neuere angloamerikanische Sozialgeschichte*, in: *Kompas der Geschichtswissenschaften*, hrsg. von Joachim Eibach, Günter Latras, Göttingen 2002, s. 41, 45-52.

let v souvislosti s uvědoměním si metodické blízkosti zmiňovaného Ch. Tillyho a E. P. Thompsona¹⁴ standardním interpretačním postupům tehdejší (symbolické a interpretativní) sociální antropologie, jež zároveň v řadě případů začala aspirovat na výklady minulosti mimoevropských státek.¹⁵ Tím jako by byl naplněn sen historiků Annales (J. Le Goff) a shodně třeba i Foucaultův o jednotné „vědě o člověku“, neboť jedinou podstatnější distinkcí mezi historiografií a sociální antropologií zůstal předmět jejich studia (evropská, resp. mimoevropská minulost), zatímco jeho metoda shodně vycházela z postulovaných kolektivních mentalit či diskurzů. Nešlo však jen o analýzu (objektivních) sociálních struktur a kategorií, nýbrž také – a právě v tom spočíval překrok od „pouhé“ historické sociologie k historické antropologii – o jejich subjektivní zakoušení. M. Sahlins, ustavující „strukturální historickou antropologii“ tohoto typu, pracoval s dialektickou souhrou mezi strukturou, událostí a jejich zakoušením, ač již v případě dlouhodobé historie (braudelovských) sociálních struktur či krátkodobé historie politického uspořádání. Zřetelně přitom, že nejde jen o poznání kulturní determinance jednotlivých událostí, nýbrž zároveň o pohyb opačný. O to, jak je kultura prostřednictvím jednotlivých událostí reorganizována a jak se reprodukce kultury zároveň stává její transformací. Vzhledem k blízkosti tohoto přístupu giddensové či bourdieuovské sociologii,¹⁶ stejně jako k Sahlinsovu explicitnímu obdivu k Braudelovi a shodně i Lévi-Straussovi, je však sporné, zda šlo o skutečnou antropologizaci historie, nebo spíše o pozdní projev její sociologizace jen s jiným jménem. I historiografie 80. a 90. let si totiž z antropologie nepřestala vypůjčovat teoretické a metodické přírůpy, avšak volila k tomu jiné paradigmatické autory (sráde zřetelněji C. Geertz),¹⁷ a především tak činila se zcela odlišnými úmysly.

Nezávisle na uvedené konstituci historické antropologie totiž mezi částí historiků v 70. a především v 80. letech 20. století sílilo přesvědčení o nedostatečnosti

a přímo schématicnosti dosavadního moderního mentalistického dějepisu. Všichni si sice uznávali jeho významný přínos pro pochopení dějin každodennosti a místa neprivilegovaných jedinců v dějinách, jenž postavil hráz tradičním výkladům minulosti v podobě politických a formálně-institučních dějů, zároveň však jednotlivé aktéry spoutával do předvídané pevně daných a neproněnných mentálních a behaviorálních struktur. Kritika dějin mentalit přitom zprvu vycházela především z pera italských mikrohistoriků. Již F. Venturi si totiž uvědomil, že výklad „mentalit“ vlastně ztrácí zřetel k časové dynamice, aniž dokáže vysvětlit nejruznější sociální neporozumění, a především aniž vede k vlastní esenci historického studia, k analýze sociálně nekonzistentního, výjimečného a netypického individuálního jednání.¹⁸ Podobně C. Ginzburg ve své paradigmatické předmluvě k o málo pozdějšímu *Sýru a červu*, třebaže v této knize postuloval dosti sporné trvání dumézilovského indoevropského základu ještě v raně novověké lidové kultuře, vytkl dějinám mentalit tři základní metodické omyly. Svým zájmem o nevědomé die jeho soudy jednak redukovaly historickou roli racionality, vědomých volných rozhodnutí a v dějinách explikovaných idejí, jednak postuluji všeobecné časové „mentalit“ přehlížely sociální/etnické rozdělení společnosti, a konečně vinou své závislosti na kvantitativním sběru a analýze dat přehlížely historickou individualitu.¹⁹

S obdobnou kritikou teoretických a metodických přístupů školy Annales, vedenou pod heslem kulturních dějin (R. Chartier),²⁰ vystoupili o málo později i jejich francouzští následovníci, jejichž dílo však na tomto místě nebude sledovat, a angloameričtí a především němečtí badatelé, hlásící se k „historické antropologii“. Šlo zde však o historickou antropologii zcela jiného typu, než k jakému se hlásilo výše diskutované pojetí, třebaže i tyto autoři považovali E. P. Thompsona za svého předchůdce a sociální antropologii za svou *Lebenswissenschaft*.²¹ Jeho hlavním úkolem se stala „záchrana individuality“, akcentace subjektivního výběru a vždy individuálně odlišné interpretace různých, paralelně existujících symbolických významů, „pamětí“ a potažmo i symbolických univerz. Jinak řečeno, odhalování pluralitní

14 Na tomto místě zmeritlivám stranou nevíte konceptualizace historické antropologie z pera E. Rorhuckera a T. Nipperdeye, stejně jako historické antropologii v podobě voňčkové deskriptivní studie sociálních mikrostruktur (J. Martin, M. Mitterauer). K tomu srov. MICHAEL MITTERAUER, *Vom Patriarchat zur Partnerschaft*, München 1991; TYŽ, *Familie und Arbeitsteilung*, Wien 1992; JOCHEN MARTIN, *Spätantike und Völkerwanderung*, München 1995.

15 Především EDWARD P. THOMPSON, *The Making of the English Working Class*, London 1963.

16 ERNST GELLNER, *Muslim Society*, Cambridge 1995; MARSHALL SAHLINS, *Historical Metaphors and Mythical Realities. Structure in the Early History of the Sandwich Islands Kingdom*, Ann Arbor 1981.

17 IVO T. BUDIL, *Perspektivy historické antropologie a sociologie*, Lidé města. Revue pro etnologii, antropologii a etnologii komunikace 6/2001, s. 20.

18 Především šlo o jeho nejslavnější metodický čteník *Interpretace kultur. Vybrané eseje*, Praha 2002. Typickým příkladem, stojícím na pokraji historiografie a historické antropologie tohoto typu, jsou práce MARY DOUGLAS, *Purity and Danger. An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, New York 1966; TAZ (ed.), *Witchcraft Confessions & Accusations*, London-New York 1979; TAZ, *Religion and America. Spiritual Life in a Secular Age*, Boston 1983.

19 FRANCO VENTURI, *Utopia e riforma nell'illuminismo*, Torino 1970.

20 CARLO GINZBURG, *Sýr a červ*. *Svět jednolité náčinnosti kolem roku 1600*, Praha 2000, s. 21–22. Obdobnou, neméně známou kritiku mentalistického dějepiscovství přinesl historik české filologie a vědy GEOFFREY LLOYD, *Demystifying Mentalities*, Cambridge 1993.

21 Srov. například ROGER CHARTIER, *New Cultural History*, in: *Kompass der Geschichtswissenschaft*, s. 193–204; O. ULRICHT, *Neue Kulturgeschichte. Historische Anthropologie*, s. 74–76.

22 RICHARD VAN DULMEN, *Gesellschaft der Frühen Neuzeit. Kulturelle Handlung und der soziale Prozess*, Wien-Köln-Weimar 1993, s. 272; TYŽ, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002, s. 41; E. P. THOMPSON, *The Making of the English Working Class*, s. 17. Ve francouzském dějepiscovství představuje do jisté míry pokračování postu A. Baudouina – k tomu srov. JÁN HORSKÝ, *Dějepisové a pojmoslovné*, in: *Kulturní a sociální skutečnost v dějepisném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějepisectví doby Gollovy školy*, s. 10.

existence odlišných jedinců v *ipso facto* heterogenních dějinách, k jejichmuž metodickému zařazení posloužila především Geertzova symbolická antropologie a jejím prostřednictvím i kognitivní perspektiva M. Webera.²³ Jednou z cest k tomuto dobovému prožívání se ukázala být analýza výskytu a sociální funkce užívání pojmů ve vztahu k symbolickým univerzům,²⁴ naznačující „sociologickou“ perspektivu jevů označovaných „antropologickou“ analýzou jevů označujících (pokud použijí terminologii A. Burguierea), tedy dobově zakoušených a prožívaných. V návaznosti na Geertze se však H. Medick, R. Darneton a někteří další historici odváží jít ještě dál, a to prostřednictvím tzv. zhuštěného popisu, aplikovaného především na mezí sociální situace: ritualizované násilí, *rites de passage*, masopustní festivity apod.²⁵ To jim umožnilo, oproti starší tradici historické antropologie, dvojí. Jednak přiblížení dialektiky vztahu individua a jejích obklopujících sociálních a kulturních entit, včetně vzájemných vztahů „vysoké“ a lidové kultury, a zároveň nahlížení možného sociálního významu symbolických reprezentací, který nemusí být zřejmý jejich aktérům, avšak s intencí, aby s tím do studované kultury nebyla vnášena badatelova (sociokulturní) měřítka a jeho hodnoty.

Nejnovější práce z historické antropologie v tomto smyslu zřetelně tihnou k mikrohistorické tradici,²⁶ i když se snaží korigovat některé její problematické rysy. V případě aplikace zhuštěného popisu jde o přijetí známé kritiky Jürgena Kocky, který se však za historického antropologa nepovažuje, jež se do značné míry opírá o weberovskou epistemologii,²⁷ zatímco obecně se ukazuje, že mikrohistorické studie jsou zajímavé především jako komplementární doplněk ve vztahu k doposud studovaným (makro)strukturám a (makro)procesům. Jak přitom poznamenává Richard van Dülmen, musí však jít o zkoumání „detailů v celku“, nikoli „detailů celku“, neboť jen tak se historická antropologie může vyhnout

svůdnému volání antropologického holismu,²⁸ jenž by ji navrátil k prvnímu „stadiu“ či typu vývoje tohoto pojmu, resp. oboru. Jinak řečeno, „mikro- a makrohistorické perspektivy se (...) musí navzájem sbližovat, protože mikrodějiny bez makroskopického pohledu ztrácejí na poznávací schopnosti, a opatrně makrohistorie se vzdává realitě a zužuje spektrum relevantních poznatků, nezveze-li na vědomí výsledky mikrodějinných bádání“.²⁹

Historická antropologie v perspektivě společenských věd

Přes zjevný počáteční historismus společenských věd – či spíše právě pro něj – vedla scientistní partikularizace první poloviny 20. století k jejich zřetelnému negativnímu vymezení vůči historiografii. Vlivné antropologické školy, Lévi-Straussův strukturalismus ve Francii, Malinowského a Radcliffe-Brownův funkcionalismus ve Velké Británii a konfiguracionismus R. Benedictové a M. Oplera ve Spojených státech, pracovaly s paradigmatickým „permanentním etnografickým přítomností“. Obdobně tehdejší religionistika zůstala omezena na „srovnávací vědu náboženskou“, zatímco sociologie preferovala studium aktuálních sociálních jevů prostřednictvím „abstraktního empiricismu“ (termín Ch. Wrighta Millse). Shromážděný pramenný materiál, zejména – nikoli však výlučně – v případě „vyspělých civilizací“, však postupně vedl k rozpoznání neadekvátnosti takového přístupu. Vezmeme-li za příklad vývoj sociální antropologie, k jejímu novému zájmu o historický vývoj vedlo seznámení s doposud odmítanými (a po metodické stránce trvale odmítanými) badatelskými výsledky německé *Volkskunde* stejně jako s rozvojem orientálních studií, zároveň však i „poznání historicity“ sociokulturních institucí archaických společností (E. E. Evans-Pritchard). Obdobně C. Wright Mills v sociologii kritizoval její dosavadní praxi, zohledňující historická *prolegomena* toliko jako implicitní zařazení předkládaných interpretací, nutně vedoucí ke „znásilňování“ historického materiálu. V případě lazarsfeldovského empiricismu podle Millse šlo o způsob „spíše rituální než věcný. Máme tu myslí různou ‚varu‘ známou jako ‚nástin historického pozadí‘, již jsou často v předmluvách opatřeny studie o soudobé společnosti (...) často zkoumáme historii, abychom se jí zbavili.“ Naproti tomu „velké teorie“ parsonsovského ražení „historické výklady“ (...) často mění v konzervativní ideologii: instituce se velmi dlouho vyvíjely, a proto s nimi nesmíme zacházet nijak ukvapeně“.³⁰ V 50. a především 60. letech 20. století tak v rámci společenských věd sílilo přesvědčení, že „problémy

23 Na tomto místě dlužno podotknout dvojí. Teinaže Weberův odkaz patrně podpořil recentní sociální recepci historické antropologie v „azyžové“ německých zemích: především mezi sociálními vědci, historici tohoto směru se na Webera neodvolávají přímo, nýbrž s jeho koncepty pracují pouze přezesně v Geertzově interpretaci. Zároveň však platí, že Geertzovo čtení Webera je dosti problematické a v řadě ohledů přímo nesprávné. Tu se týká především klíčové koncepce rekonstrukce (Weber by řekl konstrukce) subjektivního smyslu jednání, již Geertz řešil prostřednictvím antropologického holismu. K tomu srov. ZDENĚK R. NEŠPŮR, *Problém subjektivního smyslu jednání u díla Maxe Webera, Clifford Geertze a Rudolfa Büllmanna*, Sociologický časopis 33/2002, s. 557–558, 561.

24 R. VAN DÜLMEN, *Gesellschaft der Frühen Neuzeit. Kulturelles Handeln und der soziale Prozess*, s. 105.

25 Např. ROBERT DARNETON, *The Great Cat Masseur and Other Episodes in French Cultural History*, New York 1984; NATHALIE ZEMON DAVIS, *Society and Culture in Early Modern France. Eight Essays*, Stanford 1975.

26 SUSANNA BURGHARTZ, *Historische Anthropologie/Mikrogeschichte*, in: Kompass der Geschichtswissenschaft, s. 218.

27 Tato problematika jsme se s kolegou J. Horákyin věnovali v již citované studii *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějiny, vědy a sociální antropologie*, s. 61–81.

28 R. VAN DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, s. 45.

29 R. VAN DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, s. 82. K tomu srov. S. BURGHARTZ, *Historische Anthropologie/Mikrogeschichte*, s. 215–217.

30 CHARLES WRIGHT MILLS, *Sociologická imaginace*, Praha 2002, s. 167.

naší doby (...) nelze správně formulovat bez trvalého uplatňování názoru, že osou výzkumu o společnosti je historie, a bez uznání nutnosti dále rozvíjet psychologii člověka, jež je sociologicky podložena a historicky relevantní".³¹ Na tyto podněty navázala především vlivná anglosaská škola historické sociologie (S. N. Eisenstadt, B. Moore, K. Polanyi a I. Wallerstein)³² a značného ohlasu dosáhly i v německé oblasti (T. S. Luckmann, N. Luhmann). Proto nijak nepřekvapí, že tyto badatele uvítali „sociologizaci“ a „antropologizaci“ historie, která se tak do značné míry přiblížila jejich vlastním pojetí. Zároveň je však třeba zvážit, co od těchto proměn očekávali a jakým způsobem je recipovali?

Příznačným se totiž stalo stanovisko britského antropologa F. E. Evans-Pritcharda, že historické bádání musí „volit mezi sociální antropologií a nebytím“.³³ Historiografie se v této optice měla vzdát svého individualistického a institucionálního zaměření, měla rezignovat na tradiční učalostní dějiny ve prospěch procesualního studia, opírajícího se (nejlépe) o kvantifikovatelná fakta v podobě, jakou představovala škola Annales. Do centra její pozornosti se měla dostat lidová kultura a jí představované a produkováné sociokulturní struktury v období evropského raného novověku a mimoevropské koloniální éry: na prvním místě národní hnutí, postupná sekularizace, ale i mikrostruktury typu rodinných společenství, *peer-groups* atd. Aby dějepisci byli „uznáni“ za společenskou vědu, jak si uvědomovali sami historici a jak jim připomínali i jejich kolegové z jiných oborů, muselo rozšířit své zorné pole prostřednictvím aplikace společensko-vědních metodických přístupů, umožňujících nový typ „čtení“ pramenného materiálu. Typickým příkladem tohoto vývoje může přitom být vznik historické demografie či úvahy o konstituci historické psychologie z pera Alphonse Dupronta.³⁴ Tato „historie hodnot, mentalit, forem, symbolů a rytů“ měla poskytovat komparační materiál badatelům recentních disciplín (psychologii, sociologii, sociální antropologii, politologii, ekonomii atd.), s nimiž ji měla spojovat metodická shoda a zájem o sociálně sdílené nadindividuální duchovní entity typu symbolických univerz či mentalit. V tomto pojetí však, na rozdíl od většiny badatelů školy Annales, mentality znamenaly nejen (subjektivně) nevědomé mentální a behaviorální vzorce, nýbrž i explicitní sociálně sdílené ideje, jinak řečeno obecnou „duchovní výbavu“ jedince jako „obyvatele“ určité epochy nebo kulturního okruhu. Historiografie, chtěla-li zachovat vlastní existenci, měla se v této optice „sociologizovat“ nejen prostřednictvím metodické konvergence, ale také důslednou

teoretickou aplikací badatelského holismu, rozumění (minimálně) sociální realitě prostřednictvím výkladu vzájemně disjunktivních, avšak vnitřně koherentních epoch, tedy mentalit jejich „obyvatel“. Právě tento typ „sociologizované historie“, ať již ve zdánlivě „nemetodologické“ kvantitativní podobě nebo ve formě kvalitativní, potom sociální vědci označili za historickou antropologii – do značné míry ve shodě se svrchu naznačeným prvním typem historické antropologie, jak byl vymezen samotnými dějepisci.

V této souvislosti je vskutku zbytečné diskutovat o tom, jsou-li některé studie A. J. Gureviče „ještě“ historickou antropologií nebo „již“ antropologií sociokulturní, nebo kam – z druhé strany – řadit antropologii právě L. Pospíšila. Tato nadbytečnost však zákonitě mizí, vezmeme-li do úvahy další směřování/druhý typ historické antropologie na půdě dějepisného bádání. Historická antropologie, ke které měli/mají blízko sociální vědci, je totiž nezbytně vymezena svým holistickým pojetím kultury jako sociálně sdíleného a předávaného, především veřejného a explicitního souboru nadindividuálních symbolických reprezentací, které lze z badatelské perspektivy uchopit jako integrovaný a v zásadě jednotný systém. Nehledě přitom na výzkumné cesty k tomuto materiálu, jež se mohou lišit v mezích od archivní pramenné heuristiky až po terénní zúčastněné pozorování, metoda jeho interpretace a především obsah zůstává v zásadě jít. V centru pozornosti stojí analýza užívání jazykových a řečových forem, sociálně sdílené představy a rituály, nejrozumnější formy mytologie, včetně „nacionální mytologie“ v podobě romantických koncepcí evropské historiografie 19. věku, a symbolických univerz. To samozřejmě umožňuje porozumění kulturně a sociálně zakotvenému jednání, které nezanechalo konkrétní stopy v pramenném materiálu, a dokonce i porozumění řem dějinným (makro)procesům, které zůstaly skryté před samotnými aktéry. Avšak tím, že je individuům redukováno na pozici „předvedence (sociálních) rolí“, vymezených kolektivní mentalitou, tím zároveň mizí vědomí jeho jedinečnosti a do značné míry i možnost konceptualizace dynamiky sociální změny, neboť trvaly-li by (socializované) instituce, jak by mohlo docházet k racionalizovaným pokusům o jejich někdy až revoluční změnu?

Společenské vědy ve druhé polovině 20. století alespoň částečně (znovu) přijaly historickou perspektivu, nejnověji snad v případě ekonomie a její „sociologické“ kritiky mainstreamového neoklasicismu,³⁵ avšak v podobě, která právě tehdy přestala vyjadřovat aktuální stav vývoje historiografie. Historická antropologie, jak ji rozumějí a z níž čerpají sociální vědci, byla totiž převrácena historickou antropologií v podobě mikrohistorické, do značné míry protikladné. Tento posun ukáza

31 CH. W. MILLER, *Sociologická imaginace*, s. 155.

32 *Kampus der Geschichtswissenschaft*, s. 15-16, 75-76.

33 Text cituje I. T. BUDIL, *Perspektivy historické antropologie a sociologie*, s. 13.

34 ÉMILE POULART, *Histoire, dogme et critique dans la crise moderniste. Suivi de la réflexion d'Alphonse Dupront*, Paris 1996.

35 Např. JIŘÍ VEČERNÍK, *Výskum společenské transformace a česká sociologie*, *Sociologický časopis* 38/2002, s. 69. Z historických pozic srov. JOACHIM EIBACH, *Sozialgeschichte*, in: *Kampus der Geschichtswissenschaft*, s. 15.

la např. H. R. Dinnerová na příkladu dnes velmi populárních migračních studií,³⁶ důsledně rozlišující mezi individualistickou perspektivou historiografie, všímavostí si historické individuality a její *ipso facto* neúplné a nedostatečné socializace (třebaže k jejímu zkoumání a porozumění mohou vést i v tradiční historiografii „non konformní“ metody sběru dat, na prvním místě *oral history*), a mezi perspektivou společenských věd, jež jsou také právy studia minulosti, avšak jejichž interpretace historického materiálu primárně vychází z konstruktivistického a mentalistického přístupu. Tím se oba typy historické antropologie spojují k práci na společné „viniči“, aniž však dochází k metodickému a teoretickému prolnutí fundamentálně odlišných perspektiv, což je jistě přínosné. Dlužno se však ptát, nakolik si jsou této zásadní odlišnosti vědomi samotní badatelé, nevěnující se primárně epistemologické reflexi vlastního přístupu, ale především jeho praktické aplikaci? V tomto bodě se omezení výhradně na české prostředí 90. let 20. století, především na oblast historiografie a etnologie, v nichž se úvahy o přijetí a aplikaci historicko-antropologických metod – ať již toto označení znamenalo/a cokoli – uplatnily nejzřetelněji.

Historická antropologie a čeští dějepisci a etnologové

Termín historická antropologie začal do českého akademického prostředí pronikat od počátku 90. let 20. století v podstatě dvojitou cestou. Jednak prostřednictvím neformálních kontaktů některých sociálních a kulturních historiků s německými badateli, především R. van Dülmenem či M. Mitterauem, kteří měli blízko k novějšímu, „mikrohistorickému“ pojetí tohoto přístupu. V návaznosti na tyto badatele kupříkladu J. Horský vymezil historickou antropologii jako soubor různorodých vědeckých přístupů k historickému materiálu, primárně akcentujících analýzu „cmické“ perspektivy („z úhlu pohledu aktéra“)³⁷ a projevujících se především při studiu určitých raně novověkých témat typu lidové zbožnosti, prožívání demografických jevů, zakoušení sociální autority či genderových charakteristik.³⁸ Vedle toho se však uplatnilo i pojetí starší, nemalou měrou protikladné. Především z pozic české etnografie a folkloristiky, snažící se o oborovou transformaci směrem ke kulturní/sociální antropologii, se totiž objevily snahy navazovat na západní pojetí historické antropologie „prvního typu“, kodifikované M. Sahlinsem v návaznosti na E. P. Thompsona,³⁹ a snad již dříve I. Meyersonem. Historická

antropologie v tomto smyslu znamenala především výzkumnou a výkladovou orientaci na nadindividuální makrostruktury, jejichž prostřednictvím má být analyzován místně (předmět zájmu etnologie) a/či časově (předmět zájmu historie) odlišný „materiál“, lidské myšlení, citění a jednání. Antropologie se v tomto pojetí, zařazeném nakonec J. Wolfem, stala jakousi sociální pansofí.⁴⁰

Nejde přitom o české specifikum, neboť historickou antropologii jako propojení historiografie, etnologie a sociologie například ve francouzském prostředí propaguje J. Le Goff.⁴¹ V českém prostředí však tato dvojitá recepce historické antropologie, spojená se zásadní neznalostí kontextuálních a diskurzivních charakteristik obou (či ještě většího množství) těchto přístupů, svedla alespoň letmo načtených, vyústila v poněkud paradoxní situaci, kdy tohoto termínu paralelně užívají zastánci obou teoretických a metodických přístupů, aniž by si byli vědomi vzájemné rozdílnosti. Tato široká badatelská shoda, činěná ve jménu „antropologizace“ české historiografie a etnografie, je sice pěkná, avšak naneštěstí sotva skutečně přínosná. Považují-li totiž někteří autoři francouzské „dějiny mentalit“ a zejména jednotlivé představitelé školy Annales za historické antropology ve smyslu van Dülmenově či obecně „mikrohistorickém“, sotva to povede k podstatnějšímu porozumění oběma přístupům, a tím méně k recepci novějších syntetizujících snah, představovaných kupříkladu Chartierovými kulturními dějiny. Proč k tomu došlo a dluhůž?

Začnu-li v případě české etnografie a folkloristiky, platilo před čtyřmi desetiletími stejně jako před jedním, že „celá naše etnografie – místo zobecnění a teoretického vymezení hranic zájmů vyučťává jednotlivé jevy či vztahy, o něž se národopisci budou či nebudou zajímat. Je to metoda, mohli bychom říci, intuitivní.“⁴² Neschopnost přesného vymezení oborových hranic, stejně jako jeho teoretické a metodické stránky, byla zřejmě důsledkem úvah o jeho institucionálním zrušení v 60. letech 20. století, které do jisté míry kopírovaly celosvětový vývoj. Hlavní koryfeje české etnografie normalizačního období A. Rehak se pak snažil o odevzdání tohoto nebezpečí bezvýhradným přejímáním teoretických koncepcí od stagnující sovětské národopisné školy (teorie etnických procesů) a především naprostou servilitou vůči vládnoucí ideologii.⁴³ Podstata věci se však příliš nezměnila; hlavní badatelskou metodou českých národopisců zůstala pozitivistická, „sběratelská“ deskripce konce 19. století, usoustavněná kdysi Č. Zifortem,⁴⁴ již se dostalo

36 HESIA R. DINNER, *History and the Study of Immigration*, in: *Migration Theory. Talking across Disciplines*, (ed.) Caroline B. Brettel, James F. Hollifield, New York-London 2000, s. 27-43.

37 Rozlišení „cmické“ a „etnické“ perspektivy v sociální antropologii zavedl v 60. letech 20. století K. L. Pike.

38 JAN HORSKÝ, *Antropologie historická*, in: *Velký sociologický slovník*, Praha 1996, s. 93.

39 J. T. BUDIL, *Perspektivy historické antropologie a sociologie*, s. 15-18.

40 JOSEF WOLF, *Člověk a jeho svět*, Praha 1993; TÝŽ, *Integrovaná antropologie na prahu 21. století*, Praha 2002.

41 S. BURGHARTZ, *Historische Anthropologie/Völkergeschichte*, s. 206.

42 LADISLAV HOLÝ, MILAN STUCHLÍK, *Co je a co není etnografie. Příspěvek k diskusi o vztahu etnografie a sociologie*, *Československý lid* 51/1964, s. 228.

43 HELENA NOŠKOVÁ, *Česká společnost, jinečnická společnost obyvatelstva a nemigrační*, *Sociologický sborník* 95/1997, s. 179-185.

toliko marxistického hávu. S tím nijak nekolidovalo vymezení národopisu (později etnografie a folkloristiky) jako historické disciplíny. Právě naopak. Platilo, že čím rozsáhlejší kumulace a deskripce muzejních exponátů byla provedena, tím hlubšího poznání bylo podle tohoto rigidního schématu dosaženo.

Jako jistá cesta z této nehybnosti se přitom již v 80. letech začala ukazovat právě akcentace historické dimenze, tzv. etnohistorie, ať již v podobě studia evropského materiálu (S. Brouček, I. Duhovický), nebo se zaměřením na minulost mimo-evropských etnik a jejich koloniální a postkoloniální vývoj (V. Hubinger, J. Kander, O. Kašpar, F. Vrhel). Přestože úspěchy těchto etnohistoriků byly spíše proměnlivé a řadu tradičních antropologických témat opanovaly jiné vědní disciplíny,⁴⁴ ustavilo se přesvědčení, že ústřední národopisnou „teorii“ je její historická orientace, snaha o genetické vysvětlení studovaných jevů. Když pak „čas trhnul oponou“ a počátek 90. let znamenal definitivní konec Robkovy éry, nastalo sponzární přeznačování etnografie na „antropologii“, jež z této „etnohistorické“ dimenze adoptovalo její „historickou“ složku. K tomu budiž poznamenáno, že k žádné výraznější teoretické a metodické proměně českého národopisu nedošlo, takže jeho označování za sociální/kulturní antropologii není ničím jiným než prázdnou šloku.⁴⁵ Přijetí „sociologizujícího“, mentalistického a holistického pojetí antropologie přitom velku odpovídá západoevropské a americké tradici této disciplíny.⁴⁶ Méně jí již odpovídá skutečnost, že zatímco – především na německých a skandinávských univerzitách, kde je pro tradičníistické pojetí národopisu dostatek pramenného materiálu – existují teoretičtější a „mimoeropštější“ zaměřené katedry antropologie vedle „sběratelských“ a „evropštějších“ zaměřených kateder etnografie, v českém prostředí je na těch samých pracovištích a namnoze iýmiž badatelé v současnosti pěstována jakási hybridní symbióza obojího. Pracuje se v intencích zavedených metod a přístupů, jež jsou dnes označovány za „antropologické“, případně – je-li předmětem studia evropský prostor raného novověku – „historicko-antropologické“. Neméně nezdravý je přetrvávající zvyk považovat dějiny oboru za jeho teorii. Ať v případě klasicky pojímaných dějin sociální/kulturní antropologie (V. Soukup) nebo v alternativním filozofickém „hledání antropologie před antropologií“ (I. T. Budíl) převažuje nepřilíš hluboká deskripce dosa-

vacích badatelských přístupů nad jejich vlastní analýzou, někdy odpovědnou samostatnou terénní prací. Výsledkem je již zmiňované, zajiště nemiležité směřování historicko-sociologického a historicko-antropologického přístupu, představené u nás především I. T. Budílem. Podle tohoto autora dokonce „Fernand Braudel a důsledněji Marshall Sahlins integrovali strukturalistické podněty do nové podoby historické antropologie“.⁴⁷

Současná česká historiografie přitom vykazuje obstatné nedostatky. Kupříkladu již I. Čornejová, vedle mnoha jiných, si povšimla, že s nástupem marxismu do české vědy nedošlo k nějakému výraznějšímu modernizačnímu posunu badatelských metod, nýbrž spíše k jejich antikvaci.⁴⁸ Mimořádně zajímavý strukturalní funkcionalismus F. Kutnara a další moderní badatelské přístupy byly v 50. letech odvrženy ve prospěch klasického historismu konce 19. století, heuristický odpovědný přístup (zdánlivě) bez teoretických interpretačních ambicí, jehož „teorii“ z nezbytnosti představovala adopcí marxistické ideologie.⁴⁹ Pro většinu našich historiků druhé poloviny 20. století, kteří nestáli o ideologické znovuzrození své práce a zároveň se nechtěli kompromitovat přijetím vulgárního marxismu, to znamenalo opuštění teoretických pozic a o to větší zájem o vlastní pramenné bádání. Jen tak totiž bylo možné uniknout vládnoucí ideologii a skutečně se věnovat archivnímu výzkumu. Tato situace však naneštěstí vedla k obavám před jakoukoli teorií, třebaže právě tou reálně-socialistická verze marxismu zajiště nebyla, k pochopení historické práce jako primárně archivní, „sběratelské“ a „objevitelské“. Dodnes proto platí, že někteří naši historici a archiváři považují pramen za „vytěžitelný“ ve smyslu jeho totální interpretace jedním badatelem, jeho objevitelem, aniž berou v potaz nekonečný či alespoň neukončitelný charakter poznání či spíše porozumění v prostředí idiografických věd.⁵⁰

Na rozdíl od národopisců však čeští historici ve velké míře reflektovali vlastní (teoretickou a metodickou) nedostatečnost, způsobenou minimalizací kontaktů s vědeckým prostředím vyspělého světa v normalizačním období, a proto ovírali uvolnění těchto bariér s nadšením a se snahou o co nejrychlejší zapojení do aktuálních vědeckých diskusí. „Antropologizace historie“ byla vítána stejně jako další multidisciplinární inovace, avšak naneštěstí začasté bez jejich hlubšího pochopení a bez uvědomění si jejich mezí. Teorie historické práce tudíž dosud zůstává onou příslovečnou Popelkou. Jen tak lze totiž rozumně nejúčinnějším „novým pochopením“ třeba Z. Winttra jako „předchůdce nové historie“ či českého Jana

44 ČENĚK ZÍBRT, *Kulturní historie*, Praha 1892. Nejnověji slov. TOMÁŠ RATAJ, *Mezi Zibřtem a Ceertzen. Úvaha o předmětu kulturních dějin*, Kladěj 2005, č. 1-2, s. 142-158.

45 Typickým příkladem je studium evropských národních hnutí 19. století, realizované M. Hnichem. Z. jeho práci srov. *Obrození malých evropských národů I. Národy severní a východní Evropy*, Praha 1971; *Evropská národní hnutí v 19. století*, Praha 1986; *V národním zájmu*, Praha 1996; *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha 1999.

46 K tomu podrobněji Z. R. NEŠPOR, M. JAKOUBEK, *Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Diskusní příspěvek*, s. 57-58. K tomu srov. diskusi na stránkách Českého lidu.

47 Srov. například ZDENĚK SALZMANN, *Jazyk, kultura a společnost. Úvod do lingvistické antropologie*, Praha 1997, s. 11.

48 I. T. BUDÍL, *Perspektivy historické antropologie a sociologie*, s. 20.

49 IVANA ČORNEJOVÁ, *Invazyjské Ještěbo. Ježiti v Čechách*, Praha 2002, s. 240, 245.

50 Na konkrétním pojmoslovném příkladu jsem tuto problematiku sledoval ve studii *Pojaty „líbky a sekty“ v českém předmarxistickém dějepisectví*, s. 228.

51 Z. R. NEŠPOR, *Problém subjektivního myslu*, s. 554-556.

Kritičtější školy Annales⁵², nebo interpretaci F. Kutnara jako „Braudelova předchůdce“,⁵³ nemluví o mnohých dalších obdobných excesech. Právě a (snaž) pouze z těchto důvodů, z reálným socialismem způsobené „zástavy teoretického myšlení“ většiny humanitních a společensko-vědních oborů, došlo v českém akademickém prostředí k nezávislé recepci obou typů historické antropologie, nikoli však k jejich náležitému rozlišení a vzájemnému rozhranění. Na počátku 21. století, patnáct let po převratu roku 1989, je však něco takového vyloženým anachronismem.

Závěry

Překotná recepce západních vědeckých přístupů po roce 1989, v případě historické antropologie někdy spontánní (historiografie), jindy institucionalizovaná (etnografie), i jejich organizačního zařazení (např. grantový systém) vedla k vytvoření hybridního systému vědecké práce. Vědce nepochybně přínosných moderních koncepcí, které však jsou z neznalosti často dezinterpretovány, v tomto systému doposud trvá zásadní odpor vůči teoretické a metodické reflexi vědecké práce, stejně jako množství personálních a institucionálních vazeb k minulosti, především k normalizačnímu období. V řadě případů lze mluvit přímo o existenci neformálních sociálních sítí, a někdy dokonce i o klientelistických a korupčních vazbách, implicitně prodlužujících neblahele dědictví komunistického režimu a bránících jeho rychlé a účinné dekonstrukci. Praktickým, avšak nanejvýš nepovzbudivým důsledkem této situace se stalo „selhání společenských věd“, o kterém mluví J. Večerník.⁵⁴ Tedy neschopnost rychlé a účinné sebetransformace českého akademického prostředí, na kterém se měli podílet zahraniční odborníci, jež by je vynesla na světově standardy a která by zároveň vedla k jeho větší společenské aktivizaci. Jinak řečeno, která by z různých úhlů pohledu poskytovala alternativní vědecká schémata vůči přijaté strategii socioekonomické transformace a která by zároveň vedla k výchově špičkových mladých vědeckých pracovníků. Právě sociopolitickou aktivitu humanitních a společenských věd totiž mnozí čeští odborníci pochopili špatně, nikoli jako vytváření a prezentaci alternativních transformačních modelů a odpovídající kritiku těch stávajících z pozic historiografie, sociologie a dalších disciplín, nýbrž jako možnost ustavení „vědeckého ghetta“, fungujícího podle vlastních interních zákonitostí, „z výše odborné práce“ pohrdajícího sociální majoritou, a přitom implicitně toužícího po sociálním uznání a roli názorových

vůdců. „Nekrizový vývoj“ české vědy po roce 1989⁵⁵ se v tomto smyslu ukázal být historickou pastí, vedoucí nikoli k nápravě, nýbrž k dalšímu trvání a sebezpeřezování zaběhnutých formálních i neformálních institucionálních vazeb, podvazujících kvalitu a rozvoj našeho vysokého školství i vědeckovýzkumné oblasti jako celku.⁵⁶

Ponecháme-li na tomto místě stranou praktické osobní, institucionální i organizační důsledky tohoto stavu, v případě historiografie a řady společenských věd tento trend výraznou měrou postihl i jejich teoreticko-metodickou sféru. Vedl k tomu, že nové koncepce byly ze západní vědy přijímány namnoze mechanicky, bez hlubšího porozumění a skutečného zaujetí. Tak tomu do značné míry bylo i v případě historické antropologie. Na její aplikaci se odvolávají jak někteří progresivní historici, tak etnologové, sociální antropologové a další vědci, aniž však cítí potřebu explikovat, s jakým typem historické antropologie vlastně pracují. To jim sice zdánlivě umožňuje rozsáhlou interdisciplinární spolupráci, multidiskurzivní shodu a snad vzájemnou mocenskou podporu, *ipso facto* to však nemůže vést k náležitému rozvoji vědecké práce.

Pro potřeby této úvahy byly vymezeny dva typy historické antropologie, svým užíváním v mezinárodní vědecké obci patrně nejčastější a rozhodně nejvýraznější přijímané v českém prostředí.

1) Starší typ znamenal v podstatě „sociologizaci“ historiografie, tedy přijímání kvantitativních sociologických metod a (kvalitativních) „mentálit“ jako základních interpretačních rámců historického bádání, k němuž docházelo v návaznosti na historiografii francouzské školy Annales a metodicky příbuzné směry dějepisného bádání. Klíčovým metodickým přístupem tohoto typu byla je aplikace interpretačního holismu, strukturalismu a strukturálního funkcionalismu formovaný – jakkoli nikoli do důsledku uplatňovaný – důraz na velké dějinné/kulturní celky, epochy, (dlouhé) trvání institucí atd. Přestože přitom jde o přístup v současné historiografii marginalizovaný a někdy i ostrakizovaný, svým přiblížením k sociologii, sociální antropologii a dalším společenským vědám do značné míry oslovuje jejich představitele, kteří právě (a pouze) tento způsob interpretace historického materiálu považují za náležitý a „vědecký“.

2) Novější typ historické antropologie byl rozvinut v částečné reakci na typ první, resp. na jemu předcházející mentalistické a procesní výklady dějin. Neméně významná však je i vnitřní návaznost mezi oběma typy. Především

52 Termin si vypůjčuji z článku MILOSLAV PETRUSEK, *Přehled ze studia ohraničeného vývoje české sociologie let 1989–2001*, Sociologický časopis 38/2002, s. 7–15. Česká historiografie holistické podobně, a sice ještě kritičtější reflexe svého poprvéatového vývoje, stejně jako situace před rokem 1989, dosud nebyla shledána.

56 Vedle řady studií Petra Matějky viz: MARTIN FOTUČEK, *Podávání lesků i udělování*, Praha 2003, s. 56.

52 IIRÍ HANUŠ, *Pozvání ke studiu církevních dějin*, Brno 1999, s. 42–43.

53 Referát kolegyně Věroniky Vyčichové na konferenci František Kutnar a současná agrární dějepisectví v Praze 30. října 2003.

54 J. VEČERNÍK, *Výzkum společenské transformace a teorie sociologie*, s. 65–76.

v německém prostředí totiž byl paradigmatickým autorem všech odborníků usilujících o „antropologizaci“ historie C. Geertz. Avšak zatímco autoři „prvního typu“ z geertzovské symbolické antropologie přebírali především její holistický přístup, sociokulturní rozměr behaviorálních a mentálních vzorců a interpretační možnosti dané pluralitou potenciálních symbolických analýz, autoři „druhého typu“ akcentovali „emické“ rozumění a historickou individualitu v pluralitním světě relativně volných symbolických univerz. Nezbytně je to vedlo spíše k mikrohistorickému přístupu, ke zdůraznění sociální heterogenity, disperse, vzájemných distancí a maladaptací, stejně jako k pokusům o jejich porozumění prostřednictvím průniku k dobovému zakoušení a prožívání. „Individualizaci“ a pluralizaci dějin se však již geertzovské – a jakékoli jiné – sociální antropologii ve skutečnosti začali (nevědomky) vzdalovat, nezřídka směřem k epistemologii M. Webera. Právě na tomto základě však paradoxně někdy nastává metodická shoda mezi stoupenci historické antropologie (H. Medick, R. van Dülmen) a jejich ostrými kritiky (J. Kocka).

Historická antropologie dosud zůstává spíše „vývěsním štítem“, proklamativní distancí vůči některým dosavadním přístupům k historické práci, jež se tu více, tu méně opírá o aplikaci sociálně antropologických (emická analýza, zhuštěný popis atd.) či sociologických (analýza demografických jevů, genderové problematiky, sociální exkluze atd.) interpretačních schémat. Mezi jejími představiteli (avšak ani mezi kritiky) nepanuje shoda v tom, jak tento (mezi/pod)obor pozitivně vymezit; jedním z důvodů je i fundamentální odlišnost obou znaňovaných extrémních podob,⁵⁷ přičemž zároveň dochází k jejich prolínání a převrstvování. Tato situace je naneštěstí obzvláště patrná v teoreticky nezralém českém prostředí. Zatímco někteří historici, bojující proti (zdánlivě) nemetodologičnosti dosavadního „archivářského“ dějepisu, kladně recipují historickou antropologii „druhého typu“, etnologové a sociální antropologové – vedení stejným záměrem – dávají skoro výhradně přednost typu „prvnímu“. Jakkoli přitom představy a cíle obou recipientských typů můžeme považovat za ušlechtilé, jejich splnutí má zřejmě spíše ráz „obraně formace“ v praktickém každodenním vědeckém provozu a ve vzájemném konkurenčním boji jednotlivých badatelských skupin než zralé a teoreticky vyspělé syntézy. V této situaci však zcela jistě přinášet náležité vědecké výsledky.

57 Z řady důvodů bych raději nehovořil o ideálních typech v intencích Maxe Webera.